

УДК 821.161.3

Г.М. Ішчанка

“І ЎСЁ Ж МЫ ДОЙДЗЕМ, ДОЙДЗЕМ МЫ ДА БЕЛАРУСІ!”: ШТРЫХІ ДА ТВОРЧАГА ПАРТРЭТА НІЛА ГІЛЕВІЧА

У артыкуле асэнсоўваецца жыццёвы і творчы шлях Ніла Гілевіча, даследуецца патрыятычная лірыка паэта.

Ва ўспрыманні людзей, якія добра ведаюць Ніла Гілевіча, яго постаць звязваецца з вобразам асілка. Лёс надзяліў Ніла Сямёнавіча не столькі волатаўскім абліччам, колькі незвычайнай духоўнай сілай. На думку В. Рагойшы, нават у тым выпадку, калі б Н. Гілевіч быў вядомы сёння толькі як паэт альбо перакладчык, публіцыст, даследчык, урэшце, як грамадскі дзеяч, каб выявіўся толькі ў адным кірунку сваёй шматвектарнай творчасці, то і тады заслужыў бы ўдзячнасць сучаснікаў і нашчадкаў. Ніл Сямёнавіч – аўтар 35 зборнікаў паэзіі, яго прору належыць 16 кніжак паэтычных пераасэнсаванняў і праявітых перакладаў, 13 кніг па літаратуразнаўству і фалькларыстыцы, 8 кніг эсэістыкі і публіцыстыкі. Да гэтага трэба дадаць яшчэ не менш плённую прафесійную і грамадскую дзейнасць.

Разгадку феномена мастака слова пачнём шукаць з дзяцінства. Сам Ніл Гілевіч перакананы, што “ўсё самае галоўнае, самае істотнае і важнае, што ёсць у кожным дарослым чалавеку, – усё адтуль, з гадоў дзяцінства. Там – незабыўныя радасці адкрыцця і пазнання свету, першаснага яднання душы і сэрца з ім, першых сустрэч з векавечнымі і заўсёды новымі цудамі прыроды, першага, яшчэ не ўсвядомленага ўспрымання ласкі, дабрыні і спагады, даверлівасці і ўдзячнасці” [1, с. 7].

Ніл Сямёнавіч Гілевіч нарадзіўся 30 верасня 1931 года ў вёсцы Слабада Лагойскага раёна Мінскай вобласці. Бацька будучага пісьменніка Сымон Пятровіч вельмі рана асірацеў, падлеткам пакаштаваў парабкоўскага хлеба, таму з шчырасцю і самаадданасцю ўключыўся ў разбурэнне старога свету і пабудову новага, працаваў старшынёй сельсавета, сакратаром РВК. Заняты службовымі клопатамі, дома бываў рэдка. Турботамі аб выхаванні трох дачок і пяці сыноў жыла маці – Кацярына Мікалаеўна. Думаецца, што менавіта яна перадала ў спадчыну свайму сыну Нілу тую выключную цягавітасць, якой здзіўляюцца сёння даследчыкі яго творчасці. Праз гады Ніл Сямёнавіч пранёс захапленне жыццязойкасцю сваёй матулі: “Як спраўлялася мама?.. Колькі ўспамінаю – столькі і здзіўляюся. Яе хапала на ўсё: і на тое, каб трымаць і даглядаць гаспадарку (60 сотак зямлі, карова, свінні, авечкі, куры, гусі), і каб накармаць, абмыць і абшыць васьмярых дзяцей, і кожнаму з нас дапамагчы, калі хто захварэў... Любоўі да сваіх дзяцей было ў яе душы і сэрцы нямерана! Дадам: прала і затым ткала на кроснах кужэльныя палотны, абрусы і капы, поцілкі зрэбныя і поцілкі-рызаўкі – сама, авечак стрыгла нажніцамі – сама, валёнкі для ўсіх нас валіла – сама, вязала рукавіцы і шкарпэткі для нас – сама, кроіла і затым шыла на ўласнай ручной машыныцы “Зінгер” кашулькі, сукенкі і штаны – сама, і не толькі для нас, але і для суседзяў. І навучыла мяне ў першую ваенную зіму віць пяньковыя аборкі і плесці вераўчаныя лапці. І паспявала (у перадваенныя гады) схадзіць разам з намі летнім вечарам у ваенны гарадок “на кіно”, меншага ці меншую несучы назад на руках... Мамачка мілая, і адкуль у цябе браліся сілы, і як ты вытрымлівала гэтую няспынную кругаверць неадкладных клопатаў, гэтую неймаверную штодзённую напругу?..” [1, с. 7].

З чаго пачынаецца пісьменнік? Як у звычайным хлапчуку зараджаецца мастак? Я. Брыль адзначае два этапы гэтага працэсу: спачатку – захапленне прыгажосцю

жыцця, затым – радаснае і адначасова пакутлівае жаданне выказаць свае пачуцці, перадаць сваё іншым. Напэўна, не абмінуў гэтай схемы і Ніл Гілевіч. На пытанне карэспандэнта, зададзенае ўжо сталаму майстру, калі б з’явілася магчымасць вярнуцца на момант у дзяцінства, якое б месца выбралі: сад, хату, вуліцу або лес, Ніл Сямёнавіч з упэўненасцю адказвае: “Не сад, не хату, не вуліцу, не лес, а – поле! Навакольнае поле – з пагоркамі і лагчынамі, з гаямі і сасоннікамі, з кустоўем на касагорах, з крушнямі камення на ўзмежках, з жоўтымі нівамі жыта і бялёсымі гонамі аўса, з блакітнымі разлівамі лёну, з белымі азярынамі грэчкі, з укрытымі ружовым і бэзавым цветам прасцягамі бульбы... Перад заходам сонца я стаяў, як заварожаны, на гумне і слухаў шырокі тужлівы спеў, што далятаў у вёску з поля, з-пад Краснай Горкі. Гэта, канчаючы цяжкі прыпарны дзень, спявалі жнеі, нашы слабодскія жанчыны. Спявалі старажытныя жніўныя песні.

Незабыўныя і непаўторныя хвіліны! О, каб можна было тады – у той адвечорак, у тое сугалоссе цішыні і напеву вярнуцца хоць на імгненне! Як гэта кажуць – дорага заплаціў бы. Ну, але дзякаваць Богу і за тое, што яны былі, тыя хвіліны. Можа, і ў астатні свой дзень прыгадаю менавіта іх, і ўбачу тое жніво на полі, пад Краснай Горкай, і пачую тыя несмяротныя песні” [1, с. 7].

Як адзначае сам пісьменнік, “паэтычны сверб” прачнуўся ў ім вельмі рана, яшчэ ў пачатковай школе. Замілаванне пявучай і мілагучнай паэзіяй Я. Купалы і Я. Коласа натхніла падлетка на першую спробу “скласці сцішок”.

Карэктывы ў станаўленне светабачання будучага пісьменніка ўнесла вайна. Ваеннае дзяцінства, пра якое пазней пісьменнік раскажа ў паэмах “Сто вузлоў памяці”, “Гарыць, гарыць мая Лагойшчына”, “Недзялёна”, у сюжэтных вершах і баладах, у аўтабіяграфічнай аповесці “Перажыўшы вайну”, фарміравала Ніла Гілевіча паэта і чалавека. Жыццё пад акупацыяй, у партызанскай зоне было няспынным пераадоленнем страху за ўласнае жыццё і жыццё блізкіх: разам з людзьмі гарэлі суседнія вёскі, немцы наладжвалі аблавы. У час адной з іх Ніл трапіў у лапы фашыстаў, цудам ацалеў, пазней ён так ацэніць гэты жудасны ўрок: “Думаю, у той дзень я не толькі канчаткова развітаўся з дзяцінствам, але і спасціг – назаўсёды! – штосьці такое, што і сёння вызначае вельмі многае ў маіх адносінах да быцця, у маім разуменні жыцця, людзей і свайго чалавечага абавязку. Дык можа быць у той ліпеньскі дзень усё і пачалося?

Можа быць, менавіта тады дзесьці ў падсвядомасці прарэзвалася думка, што аб усім гэтым патрэбна абавязкова раскажаць тым, хто нічога падобнага не перажыў, чые дзяцінства не ведае сустрэчы з тупой і дзікай нечалавечай сілай, імя якой фашызм? І хіба выпадкова, што самы першы мой апублікаваны верш быў аб перамозе ў вайне і радасці ўваскрэслага на руінах і папалішчах жыцця? І што гэта тэма стала адной з галоўных ва ўсіх маіх кнігах лірыкі, баладах і паэмах?” [2, с. 54].

Першы верш Н. Гілевіча “Яблынька” быў надрукаваны ў 1946 годзе ў часопісе “Бярозка”. Пятнаццацігадовы аўтар раскажаў пра салдата, які перад самай вайной пасадзіў дзічку, прышчапіў яе і праз усё ваеннае ліхалецце пранёс надзею на сустрэчу з ёю.

У 1957 годзе выходзіць першы зборнік вершаў і песняў Ніла Гілевіча “Песня ў дарогу”. Крытыкі ахарактарызуюць гэтую кнігу як паэтычны маніфест студэнтаў-рамантыкаў 50-х гадоў, пераважна вясковых хлопцаў і дзяўчат.

Падчас хрушчоўскай адлігі ў светапоглядзе Ніла Гілевіча адбыўся новы якасны зрух. Менавіта ў гэты перыяд ён пачаў уздымаць голас у абарону мовы, культуры, наогул беларускасці. Праца над кандыдацкай дысертацыяй прымусіла даследчыка вярнуцца да прэсы 20-х гадоў, перад вачамі летуценнага рамантыка паўстала жудасная карціна расправы над лепшымі сынамі беларускай нацыі. Іх прыклад, іх лёс, іх вярнасць справе дапамаглі Нілу Гілевічу годна трымацца, калі пачаліся новыя замаразкі і на нашу культуру пачаўся новы наступ. Новыя два зборнікі вершаў паэта “Прадвесне

ідзе па зямлі” і “Неспакой” завяршылі мажорна-аптымістычны этап творчасці паэта. У іх ужо акрэсліліся матывы, якія стануць асноўнымі ў творчасці пісьменніка: вернасць маці і роднай матчынай мове, якія паэтычна прыпадабняюцца да малой радзімы, любоў да Маці-Беларусі, беларускай народнай песні, што сімвалізавала душу нацыі, яе самабытную культуру.

Ужо на першым этапе сваёй творчасці Ніл Гілевіч змог выразна акрэсліць аўтарскую пазіцыю. Яна выяўляецца ў лірычным, амаль малітоўным услаўленні малой радзімы і вялікай Бацькаўшчыны, беларускае Маці і роднае мовы, чалавечай дабрыні, асэнсаванні беларускай гісторыі, у бескампрамісным адмаўленні рэнегацтва, бездухоўнасці, здрады.

Адразу ж пасля першых трох лірычных зборнікаў Н. Гілевіча выйшлі ў свет кніжкі сатыры і гумару “Званковы валет” (1961), “Да новых венікаў” (1963). І пазней кнігі вершаў чаргуюцца з гратэскава-камічнымі зборнікамі. У 1972 годзе ў Н. Гілевіча з’яўляецца задума стварэння першага ў гісторыі беларускай літаратуры рамана ў вершах. Над раманам “Родныя дзеці” аўтар працуе на працягу 12 гадоў.

У гэты перыяд беларуская мова і культура некалі вялікага славянскага народа апынуліся на краі гібелі – на апошняй мяжы знікнення. У вершы “Калі я жыў?” пісьменнік так характарызуе сваю эпоху:

*О, невясёлыя гады
 Майго жыцця!
 Я жыў тады,
 Калі вучылі ў мове рускай
 У нас і горад і сяло,
 І на ангельскай, на французскай,
 І на іспанскай – аж гуло,
 На выкапнёвай старапрускай,
 На мове інкаў і этрускаў
 Таксама хораша ішло,
 І толькі роднай беларускай
 У школах месца не было.
 Ну, а калі не вучыць школа
 І гоніць мову за парог –
 То як жа ёй гучаць наўкола,
 Ды так, каб свет прывеціць мог?*

Клопатам аб тым, каб беларускае слова годна гучала ў свеце, абумоўлена педагагічная, навуковая, пісьменніцкая дзейнасць Н. Гілевіча ў 70–80-я гады. Ніл Сямёнавіч быў перакананы, што паэт пачынаецца са слова, з адчування слова як сродку выказаць сябе і свае адносіны да навакольнага свету. Аднак назіранні за творчасцю маладых аўтараў, што прыходзілі ў літаратуру ў гэты перыяд, выклікалі трывогу, бо некаторыя з іх не маглі годна распарадзіцца словам. Ніл Гілевіч заклікае маладых прыглядацца і прыслухоўвацца да таго, як народ абыходзіцца са словам – у жывой гутарцы, у песнях, у казках і прыказках. У публіцыстычных артыкулах гэтага часу пісьменнік раскрывае значэнне фальклору для паўнаўтаснага развіцця нацыянальнай літаратуры, выступае ў абарону неацэнных скарбаў вуснай паэзіі. У ёй пісьменнік бачыў зброю для барацьбы са снабізмам, з пустаслоўем, якім грашыла пэўная частка тагачаснай літаратуры. З’яўляюцца манаграфіі “Паэтыка беларускай народнай лірыкі” (1975), “Паэтыка беларускіх загадак” (1976), у якіх асэнсоўваецца моватворчы вопыт народа. Дзейным сродкам развіцця нацыянальнай літаратуры Н. Гілевіч лічыў мастацкія пераклады. У часы, калі ў некаторых школах выкладанне беларускай літаратуры вялося па-руску, Ніл Сямёнавіч адстойваў права беларусаў чытаць лепшыя

творы сусветнай літаратуры на роднай мове. Без мастацкага перакладу, сцвярджаў пісьменнік, нельга засвоіць творчыя дасягненні лепшых мастакоў свету, выпрацоўваць і развіваць разнастайныя мастацкія і моўныя стылі. У 70–80-я гады Н. Гілевіч шмат перакладае. Пераклады вершаў замежных пісьменнікаў давалі магчымасць адкрыта гаварыць пра актуальныя праблемы бацькаўшчыны. Быццам да беларусаў звернуты словы славенскага паэта Франа Леўстыка:

Халуўства, здраднасць, слепата, бязволле,
грызня за костку з панскага застолля
і здольнасць, што нас з малпамі радніць:
сваё – аплэўваць, не сваё – хваліць, –
вось тое зло, што нас ператварыла
ў няшчасны люд, а не чужая сіла.

З 1980 па 1989 гг. Н. Гілевіч з’яўляўся першым сакратаром праўлення СП БССР. У 1990 годзе паэта выбралі народным дэпутатам Беларусі, у тым жа годзе ён стаў старшынёй пастаяннай Камісіі Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь па адукацыі, культуры і захаванні гістарычнай спадчыны. Галоўнай тэмай свайго жыцця, сваёй літаратурнай працы Ніл Гілевіч лічыць тэму роднай мовы. Ёй прысвечана шмат вершаў, публіцыстычных артыкулаў.

Верш “Адказы!” напісаны ў 1987 годзе, калі старажытная, мілагучная беларуская мова фактычна перастала быць дзяржаўнай, мовай адукацыі і выхавання. Ні ў сталіцы Беларусі Мінску, ні ў адным абласным цэнтры, ні ў адным горадзе і нават гарадскім пасёлку рэспублікі не было ніводнай беларускай школы, па заяве бацькоў дзяцей вызвалілі ад вывучэння роднай мовы.

Найбольш свядомыя сыны Радзімы разумелі, што, калі будзе так працягвацца, нацыя перастане існаваць. Ніл Гілевіч актыўна ўключыўся ў грамадскую дзейнасць. Абназдейвалі пэўныя дэмакратычныя зрухі ў жыцці грамадства, названыя перабудовай. Паэт ператвараецца ў трыбуна.

Верш “Адказы!” пачынаецца з палымянага звароту да суайчынніка. У якасці зваротка выкарыстаны назоўнікі з памяншальна-ласкавымі суфіксамі: братка, братачка. Спалучэннем назоўнікаў з прыналежным займеннікам “мой”, эпітэтам “родны” і пабуджальнай інтанацыяй перадаецца незвычайная ўзрушанасць лірычнага героя, які імкнецца дастукацца да адрасата. У паўсядзённым жыцці так просяць-моляць у хвіліны, калі вырашаецца пытанне жыцця і смерці.

Такі аўтарскі прыём ужо з самых першых радкоў верша палоніць душу чытача, прымушае засяродзіцца над праблемай, акрэсленай рытарычнымі пытаннямі:

Чым зрабіўся табе непрыгодны
Скарб бясцэнны тваёй жа душы?..
Адчаго так бяздумна, бязмоўна
Ты яго выракаешся сам?
І чаму табе так усё роўна,
Што аборай становіцца храм?

Лірычны герой не абвінавачвае тых, хто “бяздумна, бязмоўна” выракся матчынай мовы, тых, каму матэрыяльныя выгоды важнейшыя за духоўную спадчыну нацыі. Супрацьпастаўленнем вобразаў “храма” і “аборы” аўтар толькі далікатна намякае на карані нацыянальнага нігілізму беларусаў. Ніл Гілевіч перакананы, што адсутнасць нацыянальнай свядомасці абумоўлена не толькі суб’ектыўнымі, але і аб’ектыўнымі прычынамі, найперш крыжовым гістарычным лёсам народа. У вершы згадваюцца падзеі 20–30-х гадоў, калі сталінскія рэпрэсіі гвалтоўна спынілі працэс беларусізацыі, прывялі да вынішчэння нацыянальнай інтэлігенцыі, пасеялі страх быць абвінавачанымі ў нацыяналізме:

Ці таму, што калісьці падступна
 Расапталі твой шчыры давер?
 Што на ніве, дзе сеяў ты рупна,
 Вытраўлялі усходы твае?
 Што ў стагоддзях варожыя збродні
 Распіналі твой лёс на крыжы?

Рытарычнымі пытаннямі, размоўнай інтанацыяй аўтар імкнецца абудзіць у чытача пачуццё крытычнай думкі. Свабода духу набываецца на шляхах самаўдасканалення, унутранага ачышчэння, да якога заклікае паэт пабуджальнай інтанацыяй рэфрэна:

Брат мой,
 Братка мой,
 Братачка родны,
 Адкажы – сам сабе адкажы!

Каб падтрымаць сучасніка ў сітуацыі выбару, паэт апелюе да духоўнага вопыту продкаў, якія нават перад тварам смерці не адракаліся ад матчынай мовы.

Жыў ты ў горы, змагаўся ў няволі,
 І канаў, і сыходзіў крывёй,
 І жывым ты гарэў, а ніколі
 Не саромеўся мовы сваёй.

Аўтар заклікае суайчыннікаў падумаць пра лёс нашчадкаў, якія пойдучь у свет, пазбаўленыя самага дарагога скарба – мовы, як жабракі, будуць карыстацца чужой “вопраткай душы”.

Змены, якія адбыліся ў грамадстве ў канцы ХХ ст., абуджалі ў душы паэта надзею. Аптымизмам напоўнены верш Ніла Гілевіча “І ўсё-такі дойдзем!”. Назва верша, яго паэтыка пераклікаюцца з вершам Янкі Купалы “А хто там ідзе?”. І гэта невыпадкова. Амаль праз стагоддзе земляку Янкі Купалы наканавана было стаць апосталам новай хвалі нацыянальнага адраджэння. Прыклад Янкі Купалы, яго дух даваў Нілу Гілевічу сілы для актыўнай грамадскай дзейнасці.

Верш пачынаецца як былінны эпас:

За векам век плыве-цячэ,
 А мы ідзём, ідзём...

Лірычны герой, нібы старадаўні гусяр, спрабуе перадаць сумную гісторыю пошукаў народама самога сябе, з болей асэнсоўвае вынікі шматвекавых намаганняў сваіх супляменнікаў, з прыкрасцю канстатуе:

О, як далёка нам яшчэ
 Да Беларусі!

Вобраз радзімы ў творы надзвычай пластычны. У адным выпадку гэта заповітная зямля, да якой імкнецца народ насуперак перашкодам. У другім выпадку гэта нешта адухоўленае, на чыю літасць можна спадзявацца. Аўтар свядома не называе імя падарожнікаў, выкарыстоўваючы асабовы займеннік мы. Грамаду нельга назваць нацыяй, народам, бо яна не аб’яднана адной мовай, адной ідэяй:

А можа быць, яна – міраж,
 І ўсё мы трызнім? Бо чаму ж
 Не далятае голас наш
 Да Беларусі?

Верш заканчваецца аптымістычна. Лірычны герой перакананы:

І ўсё ж мы дойдзем, дойдзем мы
 Да Беларусі!..

У 1996 годзе выйшла лірыка-публіцыстычная хроніка, кніга-анталогія паэта “Любоў прасветлая: Роздумы ў вершах і прозе аб роднай мове” з пазнакай “Светлай памяці маці Кацярыны Мікалаеўны гэтую галоўную кнігу свайго жыцця прысвячаю”. Кніга гэтая стваралася на працягу 1947–1995 гг. Найбольшы плён гэтае працы прыпадае на 80-я гады, калі, на думку Н. Гілевіча, гісторыя давала беларусам яшчэ адзін шанц сцвердзіць сябе як самастойны славянскі народ. Назва кнігі сімвалічная, яе сэнс раскрываецца вершам:

Калі ліхое насланне
 Душу мне мучыла
 І за апірышча сваё
 Прымаў я чучала,
 Калі хацеў мяне хаўрус
 Купіць падманкаю,
 Каб быў я “тоже белорус”
 З душой-балванкаю, –
 Я голас маці ўчуў здалёк –
 З-за вечнай цемрадзі:
 “А ты любоў маю, сынок,
 Пусці наперадзе.
 Яна не дасць табе пайсці
 Гнілою кладчынай...”
 Так і ратуюся ў жыцці
 Любоўю матчынай.

У 2006 годзе на старонках часопіса “Дзеяслоў” былі змешчаны ўспаміны Ніла Гілевіча. Аўтар выбраў для іх вельмі дакладную назву “Між распаччу і надзеяй”. Абрыс пройдзенага шляху ў святле адной мары. Лаканічна, ёміста вызначана амплітуда духоўных перажыванняў Паэта, Грамадзяніна, Сына Бацькаўшчыны.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Гілевіч, Н. Я любіў глядзець, як мама купae дзяцей / Н. Гілевіч. // Звязда. – 1999.
2. Гілевіч, Н. Перажыўшы вайну / Н. Гілевіч. – Мінск : Маст. літ., 1984. – 156 с.

Ischanka G.M. “At last we will reach our Belarus”. Sketches to the portrait of Nill Gilevich

This article deals with Nill Gilevich’s life and patriotic poetry.